

วิธีการพัฒนาจิตให้เกิดพุทธปัญญา

Method of Mind Development through Buddhist Wisdom

รศ. ดร. จารุวรรณ พึ่งเที่ยง^๑

Assoc. Prof. Dr. Jaruwan Peingtian

บทคัดย่อ

บทความนี้ต้องการวิเคราะห์ให้เห็นความพิเศษของพุทธปัญญาว่ามีธรรมชาติและวิธีการเพื่อบรรลุเป้าหมายในการดับทุกข์เป็นอย่างไร ความเข้าใจเรื่องปัญญาที่จำเป็นในการพ้นทุกข์ไม่ชัดเจนทำให้เป้าหมายเกิดความไขว้เขวไปจากผลที่ควรจะเป็น พุทธปัญญา คือปัญญาที่คนทั่วไปเข้าใจเป็นลักษณะของพุทธิปัญญาคือการประมวลหน่วยความคิดให้เร็วโดยการใช้หลักการคิดเชิงเหตุผล วิเคราะห์ สังเคราะห์ แต่ปัญญาดังกล่าวยังเกี่ยวข้องกับสิ่งปรุงแต่งจึงยังไม่สามารถรู้สภาวะแท้จริงของตนเองได้ทั้งยังทำให้เกิดอุปาทานเพิ่มขึ้นเพราะล้วนเกิดจากความคิด แต่พุทธปัญญาต้องประกอบด้วยสติสัมปชัญญะคือรู้ตัวเองและไม่ก่อให้เกิดตัวอวดตาผู้ยึดถือสิ่งต่าง ๆ ซึ่งเป็นทางที่นำไปสู่ความผิดพลาด พุทธปัญญาจะนำไปสู่การเห็นความเป็นจริง อยู่กับขณะจิตของตน หากพัฒนาให้บริบูรณ์แล้ว พุทธปัญญาเช่นนี้จึงเป็นหนทางนำไปสู่เป้าหมายคือการทำอริยมรรคให้เกิดในขั้นในจิตของแต่ละคนซึ่งจะทำลายกิเลสและบังเกิดผลคือการดับทุกข์ได้อย่างหมดสิ้นตามหลักพระพุทธศาสนา

คำสำคัญ: การพัฒนาจิต, พุทธปัญญา, อริยมรรค, สติสัมปชัญญะ

Abstract

This study suggests that the nature of Buddhist wisdom and goals, and how to do. Unclear understanding regarding the necessary wisdom on ending the pains in Buddhist sense has been mistaken, this means that general people understands the wisdom as the intellectual skills of rational processing by using thinking only. But such intelligence can not realize the true conditions also causing self-attachment more and more. Buddhist wisdom must be accompanied by mindfulness and awareness functioning to subdue such egoism. In addition, to realize this truth and living with present moment,

---

^๑อาจารย์พิเศษ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส จังหวัดนครปฐม

this Buddhist wisdom leads to achieve the final goal which is the Noble Path, it would destroy all passions, in turn it produces the fruit, the end of suffering as Buddhism claims.

Keywords: Mind development, Buddhist wisdom, Noble path, mindfulness and awareness

๑. บทนำ

การเข้าถึงเป้าหมายสูงสุดของศาสนาพุทธต้องอาศัยเครื่องมือสำคัญคือปัญญา เป็นปัญญาเห็นความจริงคืออริยสัจ ได้แก่ทุกข์ หรือกำหนดรู้ในทุกข์ เพราะการไม่รู้ทุกข์จัดเป็นอวิชชา คือความไม่รู้สภาวะธรรมตามความเป็นจริง การกำหนดรู้ทุกข์เพื่อละสมุทัย การทำนิโรธให้แจ้ง และการพัฒนาจิตตาหลักอริยมรรคจนเห็นอริยสัจ ดังนั้น ปัญญาต้องมีการพัฒนาให้เกิดขึ้นตามลำดับ และจะเจริญขึ้นได้นั้นต้องอาศัยวิธีการพัฒนาให้เกิดขึ้น การพัฒนาดังกล่าวต้องเริ่มต้นที่ความเห็นที่ถูกต้องก่อน แล้วค่อยดำเนินตามศีล สมาธิ และยกจิตขึ้นสู่วิปัสสนาปัญญา

คำว่า “ปัญญา” แปลว่า ความรู้ ความเข้าใจ ความรู้ยิ่ง ความรู้ชัด มีวิเคราะห์ว่า ปัญญาเต อุตายาติ ปัญญา. สภาวะที่ช่วยให้รู้ ชื่อว่าปัญญา หรือธรรมอันบุคคลย่อมรู้ทั่วได้ด้วยธรรมชาตินั้น เพราะเหตุนี้ ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า ปัญญา^๒

พระอภิธรรมปิฎกได้ให้ความหมายปัญญาว่า ปัญญา คือ กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียดความรู้แจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ชัด ปัญญาเหมือนปลูก ความรู้ อินทรีย์คือปัญญาปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศাত্রา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลง ความวิจยธรรม ความเห็นชอบ^๓ อภิธัมมัตถวิภาวินีให้ความหมายว่า ธรรมชาติที่ชื่อว่าปัญญา ด้วยอรรถว่า ย่อมรู้โดยประการรู้ชัด ด้วยอำนาจอนิจจลักษณะ เป็นต้น^๔

^๒พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๒๐๙.

^๓ อภิ.ส. (ไทย) ๓๔/๓๑/๑๒.

^๔มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, อภิธัมมัตถสังคหบาติและอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา ฉบับแปลเป็นไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๙๕.

ลักษณะที่ชัดเจนของปัญญาเมื่ออธิบายให้เห็นอย่างชัดเจน ดังนี้

ยถาภูตปฏิเวธลกขณา	มีการรู้แจ้งตามความเป็นจริง เป็นลักษณะ
วิสัยภาสนรสา	มีการกระทำอารมณ์ให้แจ่มแจ้ง เป็นกิจ
อสมโมหปจฺภูจฺจนา	มีความไม่หลงในอารมณ์ เป็นอาการปรากฏ
โยนิโสมนสิการปทฺฐจฺจนา	มีความใสเป็นอันดีในอารมณ์นั้น เป็นเหตุใกล้
(วา) อินทริยปริปากตาปทฺฐจฺจนา	มีวินัยที่บริบูรณ์ด้วยปัญญา เป็นเหตุใกล้
(วา) กิเลสทฺริภาวปทฺฐจฺจนา	มีความห่างจากกิเลสทั้งหลาย เป็นเหตุใกล้
(วา) ติเหตุกปฏิสนธิกตาปทฺฐจฺจนา	มีปฏิสนธิจิตเป็นไตรเหตุ เป็นเหตุใกล้ ^๕

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าปัญญาของพระพุทธศาสนาคือการรู้ความเป็นจริง สาเหตุและหน้าที่ ซึ่งนำไปสู่เป้าหมายคือการเกิดอริยมรรคญาณในวิปัสสนาปัญญาจนจิตปล่อยวางเข้าสู่ความดับทุกข์ พัฒนาจิตให้เข้าสู่ความสมบูรณ์ได้

๒. ขั้นตอนการการเจริญปัญญา

ปัญญาญาณในการบรรลุมรรค ผล จำแนกตามแหล่งที่มาได้ ๓ ประการ ซึ่งปรากฏในคัมภีร์สุดตันตปิฎกที่มณิกาย ปาฎิกวรรค สังคีตสูตร^๖ มีดังนี้

๑. จินตามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการคิด
๒. สุตมยปัญญา ปัญญาเกิดจากการฟัง
๓. ภาวนามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการเจริญ

มีข้อน่าสังเกตว่า จินตามยปัญญามาก่อนสุตมยปัญญาได้อย่างไร? นั่นก็เพราะว่า ข้อความจากพระไตรปิฎกนี้ มุ่งแสดงให้รู้ว่า ปัญญาแต่ละอย่างมุ่งให้สำเร็จผลได้เลย คือเกิดญาณปัญญาที่นำไปสู่การบรรลุธรรมได้เลย โดยไม่จำเป็นต้องอิงอาศัยกันและกันเสมอไป อย่างที่อธิบายกันว่า “สุตมยปัญญาเกิดก่อน และเป็นปัจจัยให้เกิดจินตามยปัญญา ...” ซึ่งสอดคล้องกับขณะแห่งการบรรลุธรรม ที่พระพุทธเจ้าตรัสบอกไว้ ๕ ขณะ^๗ ดังนี้

๑. บรรลุธรรมขณะที่ได้รับฟังธรรมแสดงจากพระศาสดา หรือพระอริยเจ้า

^๕ขุนสรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), **ลักษณะที่ชัดเจน**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท คัลเลอร์โพร จำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๒๖.

^๖ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๑.

^๗ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๒/๓๑๓.

๒. บรรลุธรรมขณะที่ตัวเองกำลังแสดงธรรมแจ่มแจ้งให้คนอื่นฟัง
๓. บรรลุธรรมขณะที่ตัวเองทองสาธยายธรรมที่รับรู้มาให้คนอื่นฟัง
๔. บรรลุธรรมขณะที่ตัวเองได้ตรึกร่องใคร่ครวญธรรมที่ได้รับรู้เรียนรู้มา
๕. บรรลุธรรมด้วยวิปัสสนาปัญญาอันมีสมาธิเป็นบาทฐาน^๘

๑) จินตามยปัญญา แยกศัพท์เป็น จินตา + มย + ปัญญา + = จินตามยปัญญา แปลว่า ปัญญาสำเร็จแล้วจากความคิดพิจารณา มีกรวิเคราะห์ว่า จินตา ขาตา ปัญญา จินตามยปัญญา. อถวา จินตา ปกตา ปัญญา จินตามยปัญญา^๙ ส่วนในพระอภิธรรมปิฎก ได้แสดงความหมายไว้ คือ บุคคลได้ ความรู้หรือปัญญาในการจัดการงานและศิลปวิชาต่าง ๆ จากการคิดพิจารณาด้วยตนเอง มีข้อความว่า

ในการทำงานทั้งหลายที่ต้องน้อมนำไปด้วยปัญญาก็ดี ในศิลปะทั้งหลายที่ต้องน้อมนำไปด้วย ปัญญาก็ดี ในวิชาทั้งหลายที่ต้องน้อมนำไปด้วยปัญญาก็ดี บุคคลมิได้ฟังจากผู้อื่น ย่อม ได้กัมมัสสกตาญาณ หรือย่อมได้สัจจानุโลมิกญาณ ว่ารูปไม่เที่ยงดั่งนี้บ้าง ว่าเวทนาไม่เที่ยง ดั่งนี้ บ้าง ว่าสัญญาไม่เที่ยงดั่งนี้บ้าง ว่าสังขารทั้งหลายไม่เที่ยงดั่งนี้บ้าง ว่าวิญญานไม่เที่ยงดั่งนี้บ้าง ย่อมได้อนุโลมิกญาณ ชันติญาณ ทิฏฐิญาณ รุจิญาณ มุตติญาณ เปกขญาณ อัมมนิชฌานชันติญาณ อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะอย่างนั้น นี้เรียกว่า จินตามยปัญญา^{๑๐}

ในพระอภิธรรมปิฎก วิภังคปกรณ์ อธิบายไว้ว่า ความรู้ที่เกิดจากคิดการงานศิลปะและวิชาการ ต่างๆ หรือปัญญาที่มีไม่ได้ฟังจากผู้อื่น คิดเชื่อตามเหตุผลตามปัญญาอันเป็นของตนเกิดจากการกระทำ และอนุโลมตามสัจจะ หรือความจริง เช่น ความรู้ที่ว่ารูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง และสัญญาไม่เที่ยง เป็น อาที เรียกว่า จินตามยปัญญา^{๑๑}

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคอธิบายไว้ว่า ปัญญาที่มีได้ฟังจากคนอื่นได้มา ชื่อว่า จินตามยปัญญา เพราะสำเร็จจากความคิดโดยลำพังของตนเอง หรือว่าได้ขันติ (ความอดทน) ได้ทิฏฐิ (ความเห็น) ได้รุจิ (ความพอใจ) ได้มุตติ (ความรู้) ได้เปกขะ (การค้นพบ) ได้อัมมนิชฌานชันติ (ความอดทนต่อความเพ่งแห่ง ธรรม) อันอนุโลมิกะ (ความควรแก่ธรรม) คือ การงานที่ประสงค์จะทำไมขัดกัน หรืออันเป็นบ่อเกิดของ

^๘อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๖๑/๑๑๐.

^๙สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์ วจิวภาค ภาคที่ ๒ สมาส-ศัพท์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๔๘.

^{๑๐}อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๐๔/๔๓๘.

^{๑๑}อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๒/๘๐๔/๓๙๕.

การงานทุกอย่างที่บุคคลจัดทำด้วยโยคะ ได้แก่ จัดทำด้วยปัญญา หรือวิทยาการทุกอย่างที่บุคคลจัดทำด้วยการประกอบความเพียร(โยคะ) อันได้แก่ ปัญญา ความรู้^{๑๒}นี้เรียกว่า จินตามยปัญญา^{๑๓}

ปัญญาในทางวิปัสสนาภาวนา ได้แก่ ปัญญาที่เกิดจากการการคิดพิจารณาด้วยตนเอง ได้แก่การที่บุคคลไม่ได้ฟังมาจากผู้อื่น แต่กลับได้กัมมัสสกตาญาณ หรือสัจจानุโลมิกญาณ ด้วยปัญญาอย่างนี้ว่า รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง นี้เรียกว่า จินตามยปัญญา^{๑๓} อนึ่ง ในทางจิตวิทยาพบว่า สิ่งที่กำลังคิด ณ ขณะนั้นสมองเชื่อว่าสิ่งนั้นกำลังเกิดขึ้นจริง นั่นก็หมายความว่า หากจิตคิดพิจารณาถึงเรื่องราวที่เป็นพระสัทธรรม ก็เป็นเหตุให้เกิดญาณปัญญาในวิปัสสนาได้เช่นกัน

ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นเรื่อง จินตามยปัญญา เช่น ปรีพาทกอุปติสสะ และปรีพาทกโกลิตะ เมื่อครั้งออกบวชแล้วแต่ยังไม่พบพระพุทธานุชา ในเมืองราชคฤห์มีงานประจำปี เป็นการแสดงละครบทยอด เขา ทั้งสองท่านได้ไปชมมหรสพ แต่เกิดมีอาการเฉาอกกับการแสดง คิดตรงกัน และเกิดปัญญาจากความคิดนั้นว่า “เรามาดูละครที่ไร้สาระอยู่ทำไม”^{๑๔} จากตัวอย่างนี้ ปัญญาจากความคิดของปรีพาทกอุปติสสะและปรีพาทกโกลิตะ จัดเป็น จินตามยปัญญา

๒) สุตมยปัญญา แยกศัพท์เป็น สุต+มย+ปณณา มีวิเคราะห์ว่า สุตฯ ขาตา ปณณา สุตมยปณณา อถวา สุตฯ ปกตา ปณณา สุตมยปณณา ในพระอภิธรรมปิฎก ได้กล่าวถึงความหมายแห่งสุตมยปัญญาไว้ คือ บุคคลได้ความรู้ หรือปัญญา ในการจัดการงานและศิลปวิชาต่าง ๆ จากการฟังมาจากบุคคลอื่น ความว่า

ในการงานทั้งหลายที่ต้องน้อมนำไปด้วยปัญญาก็ดี ในศิลปะทั้งหลายที่ต้องน้อมนำไปด้วยปัญญาก็ดี ในวิชาทั้งหลายที่ต้องน้อมนำไปด้วยปัญญาก็ดี บุคคลได้ฟังจากผู้อื่นแล้ว จึงได้กัมมัสสกตาญาณ หรือ ได้สัจจानุโลมิกญาณ ว่า รูปไม่เที่ยง ดังนี้บ้างว่าเวทนาไม่เที่ยง ดังนี้บ้าง ว่าสัญญาไม่เที่ยงดังนี้บ้าง ว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงดังนี้บ้าง ว่า วิญญาณไม่เที่ยง ดังนี้บ้าง ได้อนุโลมิกญาณ ชันติญาณ ทิฏฐิญาณ รุจิญาณ มุตติญาณ เปกขญาณ อัมมนิชฌานชันติญาณ อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะอย่างนั้น นี้เรียกว่า สุตมยปัญญา^{๑๕}

^{๑๒}วิสุทธิ. (ไทย) ๓/๑/๘-๙.

^{๑๓}พระพุทธโฆสเถระ รัตนฯ, วงศ์ชาฎบาลี (ผู้ชำระ), คัมภีร์พระวิสุทธิมรรค (ไทย), (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมบรรณาการ, ๒๕๒๕), หน้า ๗๓๕.

^{๑๔}วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐/๗๒-๗๓.

^{๑๕}อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๐๔/๔๓๘.

การฟังนี้ทำให้เกิดปัญญา โดยต้องตั้งใจฟังด้วยความเคารพด้วยดี ฟังด้วยใจ จึงจะได้ปัญญา ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ฟังด้วยดี ย่อมได้ปัญญา (สุสสุสฺสํ ฌตฺเต ปญฺญํ)”^{๑๖} และเพราะว่า “การฟังด้วยความตั้งใจและการสอบถามเป็นอาหารของปัญญา”^{๑๗} คือทำให้เกิดปัญญาได้ อนึ่งการฟังด้วยดีนี้เป็นเหตุให้การฟังเจริญยิ่งๆ ขึ้นไปอีก คือทำให้ได้ความรู้ เกิดสติปัญญาเพิ่มพูน เจริญด้วยปัญญายิ่งๆ ขึ้นไป ทำให้บุคคลรู้สิ่งเป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ แล้วรู้จักเลือกสร้างสิ่งที่เป็นประโยชน์ อันนำมาซึ่งความสุข สมดังภาษิตที่ว่า “การฟังดีเป็นเหตุให้การฟังเจริญ การฟังเป็นเหตุให้เจริญปัญญา บุคคลจะรู้ประโยชน์ก็เพราะปัญญา ประโยชน์ที่บุคคลรู้แล้ว ย่อมนำมาสุขมาให้”^{๑๘}

พระพุทธพจน์ที่แสดงว่าการฟังด้วยดี ทำให้เกิดปัญญาเห็นแจ้งพระไตรลักษณ์ได้ ดังนี้

เมื่อพิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น ย่อมละกิเลสที่ควรละได้ เมื่อพิจารณาเห็นเวทนา..สัญญา..สังขาร..วิญญาณ ..จักขุ ..ชราและมรณะ โดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น ย่อมละกิเลสที่ควรละได้ เมื่อพิจารณาเห็นนิพพานอันหยั่งลงสู่อมตะ ด้วยความเป็นที่ที่สุด ย่อมละกิเลสที่ควรละได้ ธรรมใด ๆ เป็นธรรมที่ละได้แล้วธรรมนั้น ๆ เป็นอันสละได้แล้ว ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ชัด เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาเครื่องทรงจำธรรมที่ได้สดับมาแล้ว คือเครื่องรู้ชัดธรรมที่ได้สดับมาแล้วนั้นว่า ธรรมเหล่านี้ควรละ ชื่อว่า สุตมยญาณ^{๑๙}

พระพุทธพจน์ที่แสดงว่า การฟังด้วยดีทำให้เกิดปัญญาเห็นแจ้งอริยสัจ ๔ ได้ ดังนี้

ปัญญาอันเป็นเครื่องทรงจำธรรมที่ได้ฟังมาแล้ว คือ เครื่องรู้ชัดธรรมที่ได้สดับมาแล้วนั้นว่า ธรรมเหล่านี้ควรรู้ยิ่ง ธรรมเหล่านี้ควรกำหนดรู้ ธรรมเหล่านี้ควรละ ธรรมเหล่านี้ควรให้เจริญ ธรรมเหล่านี้ควรทำให้แจ้ง ธรรมเหล่านี้เป็นไปในส่วนแห่งความเสื่อม ธรรมเหล่านี้เป็นไปในส่วนแห่งความตั้งอยู่ ธรรมเหล่านี้ เป็นไปในส่วนแห่งความวิเศษ ธรรมเหล่านี้เป็นไปในส่วนแห่งการขำ แรกกิเลสสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา นี้ทุกขอริยสัจ นี้ทุกขสมุทัยอริยสัจ นี้ทุกขนิโรธอริยสัจ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ เป็นสุตมยญาณ^{๒๐}

^{๑๖}อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๐๔/๔๓๘.

^{๑๗}อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๗๓/๑๔๖.

^{๑๘}ช.เถร. (ไทย) ๒๖/๒๖๘/๒๙๐.

^{๑๙}ช.ปฎิ. (ไทย) ๓๑/ ๖๖/๓๙.

^{๒๐}ช.ปฎิ. (ไทย) ๓๑/๑/๕.

ในพระอภิธรรมปิฎก วิภังคปกรณ์ อธิบายไว้ว่า ความรู้การงานศิลปะ และวิชาการต่างๆ ที่ได้เรียน ได้ฟังจากคนอื่น หรือความรู้ที่ได้ฟังด้วยตนเอง เช่น ได้ฟังตามหลักตามความเป็นจริงว่า รูป เวทนา สัญญาไม่เที่ยง เป็นอาทิ เรียกว่า สุตมยปัญญา^{๒๑} และในคัมภีร์วิสุทธิมรรคอธิบายไว้ว่า บุคคลได้ฟังแต่ผู้อื่นแล้ว จึงได้กัมมัชฌกตญาณ ได้แก่ ปัญญาอันเป็นของตนจากการกระทำ เป็นอาทิ เรียกว่า สุตมยปัญญา^{๒๒}

สุตมยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการฟังมาจากผู้อื่น ในการทำงานทั้งหลายที่ต้องน้อมนำไปด้วยปัญญาก็ดี ในศิลปะทั้งหลายที่ต้องน้อมนำไปด้วยปัญญาก็ดี ในวิชาทั้งหลายที่ต้องน้อมนำไปด้วยปัญญาก็ดี บุคคลได้ฟังจากผู้อื่นแล้ว จึงได้กัมมัชฌกตญาณ หรือได้สังขยานุโลมิกญาณ ว่ารูปไม่เที่ยงดังนี้บ้าง ว่าเวทนาไม่เที่ยง ดังนี้บ้าง ว่าสัญญาไม่เที่ยง ดังนี้บ้างว่าสังขารทั้งหลายไม่เที่ยง ดังนี้บ้างว่าวิญญาณไม่เที่ยง ดังนี้บ้างได้ อนุโลมิกญาณ ชันติญาณทิวฐิญาณ รุจิญาณ มุตติญาณ เปกขญาณ ธรรมนิชฌานชันติญาณ อันใด ซึ่งมีลักษณะอย่างนั้น นี้เรียกว่า สุตมยปัญญา^{๒๓} ดังพระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ฟังด้วยดี ย่อมได้ปัญญา”^{๒๔}

คุณภาพของการฟังด้วยดีก่อให้เกิดปัญญาได้อย่างไร โดยคราวที่พระพุทธองค์เสด็จออกประกาศพระธรรมจักรและตรัสสอนเรื่อง มัชฌิมาปฏิปทา อริยมรรคมีองค์ ๘ และอริยสัจ ๔ แก่ปัญจวัคคีย์ เป็นพวกแรกนั้น พระโกณฑัญญะได้เกิดธรรมจักขุหรือดวงตาเห็นธรรมได้กล่าวว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา”^{๒๕} พระพุทธองค์ทรงเปล่งพระอุทานว่า “ผู้เจริญทั้งหลาย โกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ ผู้เจริญทั้งหลาย โกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ”^{๒๖} พระโกณฑัญญะได้บรรลุโสดาปัตติมคคญาณเป็นครั้งแรก จากการได้ฟังพระพุทธองค์ตรัสสอนเพียงครั้งเดียว การฟังด้วยดีเพื่อให้เกิดปัญญานั้น หมายถึงว่าต้องฟังด้วยความตั้งใจ ด้วยจิตที่ตั้งมั่น มีความศรัทธาแก่ผู้สอน และต้องมีการสั่งสมจึงจะเกิดปัญญาขึ้นได้ ดังพระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “คนต้องการบรรลุนิพพาน เชื่อฟังคำสั่งสอนของพระอรหันต์ ไม่ประมาท รู้จักพิจารณาพิจารณา ตั้งใจฟังด้วยดี ย่อมได้ปัญญา”^{๒๗}

คุณสมบัติของผู้มีปัญญาจากการสั่งสมสุตะ ทำให้เป็นผู้ที่มีความรู้มาก เป็นผู้คงแก่เรียน เป็นที่รักที่พอใจและเคารพของผู้อื่น เรียกผู้นั้นว่า “พหูสูต ทรงสุตะ สั่งสมสุตะ เป็นผู้ที่ได้ฟังมากซึ่งธรรมทั้งหลาย

^{๒๑} อภิ.วิ.อ.(ไทย) ๒/๒/๕๘๓.

^{๒๒} วิสุทธิ.(ไทย) ๓/๑/๙.

^{๒๓} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๖๘/๕๐๔.

^{๒๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๓.

^{๒๕} ส.ม.(บาลี)๑๙/๑๐๘๑/๓๖๗.

^{๒๖} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๘๑/๓๖๗.

^{๒๗} พุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๑๘๘/๓๗๐.

ที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์ครบถ้วน แล้วทรงจำไว้ได้ คล่องปาก ขึ้นใจ แหงตลอดดีด้วยทิวณฺฑี”^{๒๘} คือมีความเข้าใจได้ลึกซึ้ง และสามารถถ่ายทอดได้ดี ได้ครบถ้วน ด้วยความเห็นที่ถูกต้อง ความรู้ที่ว่านี้สามารถนำมาพัฒนาตนเองและสอนผู้อื่นให้รู้ตามได้อีกด้วย

ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นเข้าใจเรื่องสุตมยปัญญา เช่น ยสะกุลบุตร เป็นบุตรเศรษฐีเมืองพาราณสีมีชีวิตที่มีความสุข จนกระทั่งค่ำวันหนึ่ง ขณะนางระบำกำลังรำรำและบรรเลงดนตรีอยู่ ท่านเกิดเพลอหลับไป เมื่อตื่นขึ้นมาใกล้รุ่ง ประสบเห็นภาพนางรำที่นอนหลับในลักษณะที่ น่าเกลียดได้แก่ บางนางสยายผม บางนางนอนละเมอ เป็นต้น ท่านเกิดความรู้สึกเหมือนเห็นซากศพในป่าช้าจึงเกิดความรู้สึกเบื่อหน่ายขึ้นมาในทันที จนเปล่งอุทานกับตนเองว่า “ที่นี่วุ่นวายหนอ ที่นี่ขัดข้องหนอ” จนทำให้ลงเดินไปยังประตูใหญ่ ออกไปทางป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ณ ขณะนั้นพระพุทธรเจ้า ทรงทราบดีว่าเกิดอะไรขึ้น จึงได้มาประทับนั่งบนอาสนะ เมื่อยสะเดินมาใกล้พระองค์ พระองค์ได้ตรัสตอบยสะกุลบุตรว่า “ที่นี่ไม่วุ่นวาย ที่นี่ไม่ขัดข้อง เชิญเถิดยสะ เชิญมาทางนี้เราจักแสดงธรรมให้เธอฟัง” ซึ่งพระองค์ทรงยกอนุปุพพิกา (การแสดงธรรมไปตามลำดับ) ขึ้นแสดงให้ฟัง ซึ่งยสะกุลบุตรฟังธรรมนั้นพลางพิจารณาตามไป จิตที่วุ่นวายเริ่มสงบ จิตที่สงบปราศจากนิวรณ์ผ่องใสเบิกบาน ดังนั้นเมื่อฟังธรรมจบ ท่านได้บรรลุโสดาบันผลทันที^{๒๙} จากตัวอย่างนี้แสดงให้เห็นว่า ยสะกุลบุตรฟังธรรมแล้วเกิดปัญญาได้บรรลุเป็นโสดาบัน ปัญญาที่จัดเป็นสุตมยปัญญา

๓) ภาวนามยปัญญา แยกศัพท์เป็น ภาวนา + มย + ปัญญา = ภาวนามยปัญญา แปลว่า ปัญญาเกิดจากการภาวนา วิเคราะห์ว่า ภาวนาย ชาตา ปณฺญา ภาวนามยปณฺญา^{๓๐} ในพระอภิธรรมปิฎก วิภังคปกรณ์ อธิบายไว้ว่า ปัญญาของผู้เข้าสมาบัติทั้งหมด ได้แก่ บุคคลผู้เจริญสมถภาวนา และวิปัสสนาภาวนาได้สมาบัติ ๘ เรียกว่า ภาวนามยปัญญาเป็นปัญญาที่เกิดจากการอบรม หรือปัญญาที่เกิดแต่การฝึกลงมือปฏิบัติเช่น การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานจนถึงอัปปนา หรือ ปัญญาของผู้เข้าสมาบัติทุกอย่าง เรียกว่า ภาวนามยปัญญา^{๓๑}

^{๒๘} อ.ปญจก. (ไทย)๒๒/๘๗/๑๕๕.

^{๒๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๕-๒๘/๓๑-๓๖.

^{๓๐} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์ วจิวภาค ภาคที่ ๒ สมาส-
ตฺถิตฺต, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๔๘.

^{๓๑} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๖๙/๕๐๔.

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค อธิบายไว้ว่า ความรู้ของผู้เข้าสมาบัติทุกอย่าง เรียกว่า ภาวนามยปัญญา^{๓๒} ปัญญาที่เกิดจากการเข้าสมาบัติ คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และนิโรธสมาบัติ ท่านก็กล่าวว่าเป็น ภาวนามยปัญญา แม้ในคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎกก็กล่าวไว้ว่า “ปัญญาของผู้เข้าสมาบัติแม่ทั้งหมด เรียกว่า ภาวนามยปัญญา”^{๓๓} แต่เมื่อก้าวถึงระดับแห่งปัญญา ตามหลักทางพระพุทธศาสนา ปัญญาชั้นภาวนามยปัญหานี้ ก็เป็นปัญญาชั้นสูง ระดับโลกุตตรปัญญา สามารถกำจัดอาสวะกิเลสคืออวิชชาได้ ปัญญาที่เกิดขึ้นชื่อว่าปัญญาวิมุตติ แต่ปัญญานี้จะเกิดขึ้นได้ต้องฝึกฝนอบรมด้วยธรรม ๒ อย่าง คือสมถะและวิปัสสนา จึงเกิดขึ้นและกำจัดอวิชชาได้ พระพุทธเจ้าตรัสแก่หมู่ภิกษุ ความว่า

ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๒ อย่างเป็นไปในส่วนแห่งวิชา ธรรม ๒ อย่างเป็นไฉน คือ สมถะ ๑ วิปัสสนา ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมถะที่ภิกษุเจริญแล้ว ย่อมเสวยประโยชน์อะไร ย่อมอบรมจิตจิตที่อบรมแล้ว ย่อมเสวยประโยชน์อะไร ย่อมละราคะได้ วิปัสสนาที่อบรมแล้ว ย่อมเสวยประโยชน์อะไร ย่อมอบรมปัญญา ปัญญาที่อบรมแล้ว ย่อมเสวยประโยชน์อะไร ย่อมละอวิชชาได้^{๓๔}

ภาวนามยปัญญา คือความรู้ที่เกิดจากการฝึกฝนอบรมวิปัสสนาภาวนา เป็นประสบการณ์ตรง ทั้งประสบการณ์ตรงขั้นธรรมดาและขั้นพิเศษ ในการฝึกฝนให้เกิดความรู้บางอย่างเพียงแต่ฟังหรืออ่าน แล้วนำมาขบคิดก็เกิดขึ้นได้ การฝึกฝนจึงเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด ที่จะทำให้คนเราเกิดความรู้ ความชำนาญที่แท้จริง วิชาการต่างๆ เมื่อเรียนรู้แล้วต้องนำมาปฏิบัติจริง เพื่อให้เกิดความรู้เพิ่มเติมขึ้นมาและต้องฝึกฝนอบรมในเรื่องนั้นๆ อยู่เสมอเพื่อให้เกิดความชำนาญ ภาวนามยปัญญาจึงเป็นปัญญาเกิดขึ้นจากการฝึกฝนอบรมด้วยสมถะและวิปัสสนาและเป็นปัญญาที่สามารถละกิเลสอย่างละเอียด คือ สังโยชน์ โดยเฉพาะอวิชชาได้สิ้นเชิง เป็นปัญญาชั้นสูงสุดคือปัญญาญาณ เป็นปัญญาที่แท้จริงชั้นโลกุตตรปัญญา^{๓๕}

การปฏิบัติอบรมให้ปัญญามีขั้นนั้น เป็นทางให้เกิดปัญญา แต่ไม่ใช่ตัวปัญญา ปัญญาทั้ง ๓ นี้ สำหรับคนทั่วไป ต้องใช้ให้สัมพันธ์กัน คือ ตอนแรกก็ได้ระดับเล่าเรียนจากคนอื่น เพราะเราอาจจะยังไม่สามารถคิดได้เอง จากนั้นนำมาคิดก็เกิดจินต แล้วก็ไม่ต้องปล่อยให้เพียงความคิด แต่นำมาลงมือปฏิบัติเพื่อให้ได้เห็นผลขึ้นตามลำดับอย่างเป็นขั้นเป็นตอน แต่สำหรับผู้มีปัญญามาก พอได้ฟังก็เข้าใจตอนนั้นเลย

^{๓๒}วิสุทธิ. (ไทย) ๓/๑/๙.

^{๓๓}อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๐๔/๔๓๘.

^{๓๔}อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๒๗๕/๗๗-๗๘.

^{๓๕}ขุนสรรพกิจโกศล(โกวิท ปัทมะสุนทร), **ลักษณะที่จตุกะ**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท คัลเลอร์

หรือผู้ที่รู้จักคิด คิดเป็นก็ได้ปัญญา รู้แจ่มแจ้งที่จิต บางคนจะได้ปัญญาก็ต่อเมื่อนำมาปฏิบัติภาวนา ทางที่ทำให้เกิดปัญญานี้ ทำให้เรารู้รู้ทางที่จะสร้างสมเจริญปัญญาให้แก่ตน^{๓๖} โดยมีขั้นตอน ดังต่อไปนี้

ลำดับแรก ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาต้องเรียนรู้ “ภูมิ” ของปัญญาก่อน หรือที่เรียกว่า “วิปัสสนาภูมิ” วิปัสสนาภูมิมี ๖ ประเภท ได้แก่ ชั้น ๕, อายุตนะ ๑๒, ธาตุ ๑๘, อินทรีย์ ๒๒, อริยสัจ ๔, ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ ตามลำดับ จนมีความรู้ความเข้าใจใน “ภูมิ” ประเภทต่าง ๆ จึงจะสามารถลงมือปฏิบัติได้

ขั้นตอนที่ ๒ ต้องเจริญวิปัสสนา “มูล” คือ รากฐานของวิปัสสนา ได้แก่ สิวีสุทธิและจิตตวิสุทธิ, สิวีสุทธิคือ ความบริสุทธิ์แห่งศีล (ศีล) จิตตวิสุทธิคือความบริสุทธิ์แห่งจิต (ขณิกสมาธิ)

ขั้นตอนที่ ๓ ปฏิบัติวิปัสสนาตาม “วิสุทธิ ๕” อันเป็น “สรีระ” ของปัญญา คือ กำหนดรูปนามที่ได้เรียนรู้มา จนเข้าถึงวิปัสสนาทั้ง ๕ คือ

ทิวีสุทธิ ได้แก่ ความบริสุทธิ์แห่งความเห็นรูปนาม

กัณฑวิตรณวิสุทธิ ได้แก่ ความบริสุทธิ์ของญาณที่ข้ามพ้นความสงสัย คือ ข้ามพ้นความสงสัยในรูปนามและรู้เหตุปัจจัยของรูปนาม

มัคคามัคคญาณทัตสนวิสุทธิ ได้แก่ ความบริสุทธิ์ในการเห็นแจ้งของญาณว่า เป็นมัคคปฏิปทา (ทางปฏิบัติต่อไป) และไม่ใช่มรรคปฏิปทา คือ รู้ทางถูกและทางผิด คือ ไม่ยึดติดใน “วิปัสสนูปกิเลส” แล้วกำหนดรูปนามจนเจริญขึ้นต่อไป

ปฏิปทาญาณทัตสนวิสุทธิ ได้แก่ ความบริสุทธิ์ในการเห็นแจ้งของญาณอันเป็นเครื่องดำเนินไปสู่มรรคปฏิปทาโดยส่วนเดียว คือ มีปัญญาเห็นรูปนาม เกิดดับ เห็นรูปนามเป็นภัยที่น่ากลัว เห็นโทษของรูปนาม เกิดความเบื่อหน่ายในรูปนาม อยากหนีให้พ้นจากรูปนาม พิจารณาไตรลักษณ์ของรูปนามอย่างกว้างขวาง หาทางแล้ววางเฉยต่อรูปนาม และถึงพร้อมด้วยกำลังเพื่อให้มรรคญาณเกิด

ญาณทัตสนวิสุทธิ ได้แก่ ความบริสุทธิ์ในการเห็นแจ้งโดยส่วนเดียวของญาณปัญญาที่ทำลายโคตรของปุถุชน แล้วเข้าสู่โคตรของพระอริยเจ้าต่อไป^{๓๗}

๓. ธรรมเครื่องเจริญพุทธปัญญา

^{๓๖}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พัฒนาปัญญา เล่าเรื่องให้โยมฟัง ชุดที่ ๒**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๓๕-๓๖.

^{๓๗}พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ ป.ธ.๙), **หลักปฏิบัติสมณะและวิปัสสนากรรมฐาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : มหาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๙๐.

หลักธรรมที่ส่งเสริมความเจริญงอกงามแห่งปัญญา เรียกว่า วุฒิธรรม ธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญแห่งปัญญา เป็นองค์คุณของพระโสดาบัน (โสดาปัตติลังกะ) ซึ่งผู้ที่ประพฤติปฏิบัติธรรมหมวดนี้แล้ว เชื่อว่าได้ดำเนินสู่หนทางอริยะ หนทางแห่งความหลุดพ้นจากความทุกข์ และธรรมหมวดนี้มีใช่เป็นไปเพื่อโสดาปัตติผลเท่านั้น แต่ยังมีอำนวยผลเกี่ยวกับความก้าวหน้าทางปัญญาทุกระดับ จนถึงบรรลอรหัตผลด้วย^{๓๘} ดังพระพุทธพจน์ว่า ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการนี้ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล... ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งสกทาคามีผล... ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งอนาคามีผล... ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งอรหัตผล^{๓๙} ธรรม ๔ ประการ คือ

๑) สปัริสสังเสวะ หมายถึง การเสวนา หรือการเข้าไปหาสัตบุรุษ ท่านที่เป็นบัณฑิต ผู้ที่เป็นสัมมาทิฐิ เป็นกัลยาณมิตร ประกอบด้วยสปัริสธรรม คือ ธรรมของสปัริสชน ได้แก่ คนดี หรือคนที่แท้ ซึ่งมีคุณสมบัติของความเป็นคนที่สมบูรณ์ ๗ ประการ^{๔๐} คือ (๑) รู้หลักและรู้จักเหตุ (๒) รู้ความมุ่งหมาย และรู้จักผล (๓) รู้จักตน (๔) รู้จักประมาณ (๕) รู้จักกาล (๖) รู้จักชุมชน (๗) รู้จักบุคคล และการสมาคมกับสัตบุรุษที่เป็นกัลยาณมิตรยังเป็นบุญนิमितให้เกิดอริยมรรคมีองค์ ๘ ดังพระพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์จะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นก่อน เป็นบุญนิमित ฉันท ไถ กัลยาณมิตรตตา (ความเป็นผู้มีมิตรดี) ก็เป็นตัวนำ เป็นบุญนิमितเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ฉันทนั้น”^{๔๑}

๒) สัทธัมมัสสวณะ การฟังคำแนะนำสั่งสอนของสัตบุรุษ หรือเรียกง่าย ๆ ว่า ฟังธรรมที่เป็นของสัตบุรุษ ๓ ประการ คือ (๑) สัทธรรมคือสิ่งที่ฟังเล่าเรียน ได้แก่ พระพุทธพจน์ (๒) สัทธรรมคือสิ่งที่ฟังปฏิบัติ ได้แก่ ไตรสิกขา (๓) สัทธรรมคือผลที่ฟังบรรลุ ได้แก่ มรรคผล นิพพาน^{๔๒} ตลอดถึงการฟังธรรมเป็นที่สบาย เหมาะสมกับตน เช่น อุปติสสะได้ฟังธรรมจากพระอัสสชิว่า “ธรรมเหล่าใดเกิดจากเหตุ พระตถาคตได้ตรัสถึงเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และเหตุแห่งความดับของธรรมเหล่านั้นด้วย พระมหาสมณะมักตรัสอย่างนี้” แล้วท่านก็ได้ดวงตาเห็นธรรมเป็นพระโสดาบัน^{๔๓}

^{๓๘}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐.

(กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๔๑๗.

^{๓๙}ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๕๑-๑๐๕๔/๕๗๖-๕๗๗.

^{๔๐}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๓.

^{๔๑}ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙/๔๓.

^{๔๒}วิ.อ. (บาลี) ๑/๒๔๖.

^{๔๓}ช.ธ.อ. (บาลี) ๑/๑๒๔.

๓) โยนิโสมนสิการ การพิจารณาไตร่ตรองโดยแยกกาย หรือการใช้ความคิดหาเหตุผลอย่างถูกวิธี รู้จักคิด คิดเป็น หรือคิดอย่างมีระเบียบ หมายถึง การรู้จักมอง รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลาย โดยมองตามสิ่งนั้นๆ มันเป็นของมัน มันเป็นเช่นนั้น พิจารณาใคร่ครวญ ไตร่ตรองในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าไม่เที่ยง ในสิ่งที่เป็นอย่างทุกขว่าเป็นทุกข ในสิ่งที่เป็นอย่างอนัตตาว่าเป็นอนัตตา^{๔๔} เมื่อบุคคลมนสิการโดยแยกกายอย่างสม่ำเสมอแล้วจะทำให้เป็นสัมมาทิฐิบุคคล ดังพุทธพจน์ว่า “เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้สัมมาทิฐิที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วก็เจริญ ยิ่งขึ้นเหมือนโยนิโสมนสิการ เมื่อมนสิการโดยแยกกาย สัมมาทิฐิที่ไม่เกิดก็เกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วก็เจริญยิ่งขึ้น”^{๔๕}

๔) ธัมมานุสम्मปฏิบัติ การนำไปปฏิบัติอย่างถูกต้องตรงตามหลัก ตามความมุ่งหมาย คือ ปฏิบัติหลักย่อยคล้อยตามหลักใหญ่ หลักเบื้องต้นเป็นไปเพื่อหลักเบื้องปลาย เช่น ปฏิบัติศีลอุกหลัก เป็นไปเพื่อการบรรลุธรรมผล นิพพาน มิใช่ปฏิบัติโดยมงาย ไร้หลักการ การเสวนาสัตบุรุษ ก็คือการมีกัลยาณมิตร สัตบุรุษและกัลยาณมิตรสูงสุดก็คือพระพุทธเจ้า นำไปสู่ปรโตโมหะที่ดี คือได้สดับหรือเรียนรู้พระสัทธรรม อันได้แก่หลักความจริงและความดีที่แท้คือพระธรรม โยนิโสมนสิการต่อพระธรรมและตามพระธรรมนั้น ทำให้เกิดกุศลธรรมและปัญญาที่เข้าใจสิ่งทั้งหลายถูกต้องตามความเป็นจริง พร้อมทั้งทำให้ปฏิบัติธรรมถูกต้องตามหลักตามความมุ่งหมาย เมื่อปฏิบัติถูกหลักก็ทำให้บรรลุผลคือ ประจักษ์แจ้งโสดาปัตติผลเป็นต้น ตลอดจนถึงอรหัตผล

๔. กระบวนการเจริญพุทธปัญญา

เนื่องจากกระบวนการการเกิดปัญญานั้น มีความเกี่ยวข้องกับกระบวนการรับรู้อารมณ์ทางทวารต่างๆ เช่น ช่องทางการรับรู้สิ่งที่ถูกรู้การรับรู้ เพื่อให้ทราบถึงกระบวนการการเกิดปัญญาเป็นอย่างไร มีลำดับขั้นตอนการรับรู้เป็นอย่างไร มีกระบวนการดังต่อไปนี้

๑) การรับรู้อารมณ์

กระบวนการรับรู้อารมณ์ เมื่อว่าโดยองค์ธรรมปรมาตต์ ดังแสดงต่อไปนี้

ก. กระบวนการรับรู้อารมณ์ของมนุษย์โดยผ่านทวาร ๖ วัตถุรูป ๖ อายตนะ ๖ ธาตุ ๖

คำว่า ทวาร แปลว่า “ประตู” สำหรับเป็นที่เข้าออกของคนทั้งหลายมี จักขุประสาท เป็นต้น ชื่อว่าทวาร เพราะเหมือนหนึ่งประตูเป็นที่เข้าออกของ “วิถีจิต” ทั้งหมด ทวารทั้งหลายมี ๖ ทวาร

^{๔๔}ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๕/๑๗.

^{๔๕}อง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๓๐๓/๓๓.

วัตถุรูป ๖ มีจักขุวัตถุ เป็นต้น ย่อมเป็นที่อาศัยของจิตและเจตสิกทั้งหลายและรองรับจิตและเจตสิกทั้งหลายนั้น ตามสภาพของตนเช่นเดียวกัน

อายตนะ ๑๒ หรือ อายตนะภายนอก อายตนะภายในเมื่อมากระทบกันเข้าแล้ว วิถีจิตต่าง ๆ มีจักขุทวารวิถี เป็นต้นย่อมเกิดขึ้น^{๔๖}

ธาตุ ๖ มีจักขุปสาธ เป็นต้น ชื่อว่า ธาตุ เพราะมีเนื้อความว่า ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวะ เป็นแต่สภาวะแท้ ๆ นั้นเอง ทวาร ๖, วัตถุรูป ๖, อายตนะ ๖, ธาตุ ๖ เหล่านี้ เรียกตามความหมายของชาวโลกว่า อุปกรณ์ในการรับรู้ มีรายละเอียด ดังนี้

(๑) จักขุทวาร เป็นจักขุปสาทรูปที่ซึมทราบอยู่บริเวณตา มีลักษณะที่สามารถกระทบกับรูปรามณได้คือ สิ่งที่สามารถรู้ได้ทางตา แล้วเกิดการรับรู้ขึ้นมา เป็นการมองเห็นรูป

(๒) โสตทวาร เป็นโสตปสาทรูปที่ซึมทราบอยู่บริเวณช่องหู มีลักษณะที่สามารถกระทบกับสัททารมณคือ เสียงที่สามารถรู้ได้ทางหู แล้วเกิดการรับรู้ขึ้นมา เป็นการได้ยินเสียง

(๓) ฉานทวาร เป็นฉานปสาทรูปที่ซึมทราบอยู่บริเวณโพรงจมูก มีลักษณะที่สามารถกระทบกับคันธารมณคือ กลิ่นที่สามารถรู้ได้ทางจมูก แล้วเกิดการรับรู้ขึ้นมา เป็นการดมกลิ่น

(๔) ชิวหาทวาร เป็นชิวหาปสาทรูปที่ซึมทราบอยู่บริเวณปลายลิ้น มีลักษณะที่สามารถกระทบกับรสารมณคือ รสที่สามารถรู้ได้ทางลิ้น แล้วเกิดการรับรู้ขึ้นมา เป็นการลิ้มรส

(๕) กายทวาร เป็นกายปสาทรูปที่ซึมทราบอยู่ทั่วร่างกาย มีลักษณะที่สามารถกระทบกับโณภูมฐัพพารมณคือ ความเย็น ร้อน อ่อน แข็ง ตึงไหว ที่สามารถถูกต้องได้ทางกาย แล้วเกิดการรับรู้ขึ้นมา เป็นการถูกต้องสัมผัส

(๖) มโนทวาร เป็นจิตที่ทำหน้าที่ในการรับรู้ารมณในทางทวารทั้ง ๖^{๔๗}

กระบวนการรับอารมณมีอุปกรณ์หรือเครื่องมือในการรับอารมณ ที่สำคัญ เช่น การรับรู้ารมณทางจักขุ มีเครื่องมือในการรับอารมณ คือ “จักขุปสาธ” จักขุปสาธทำหน้าที่หลายประการด้วยกัน หน้าที่การทำงานในด้านแรกเรียกว่า ทวารหรือทางผ่าน เรียกว่า จักขุทวาร, ทำหน้าที่เป็นวัตถุหรือเป็นที่อาศัยของจิตและเจตสิก เรียกว่าจักขุวัตถุ, ทำหน้าที่เป็นอายตนะภายใน เรียกว่า จักขายตนะ ทำหน้าที่เป็นธาตุ เรียกว่า จักขุธาตุ เป็นต้น กระบวนการรับอารมณทางทวารอื่นก็เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้

^{๔๖} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะปริจเฉทที่ ๓ และปริจเฉทที่ ๗**, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ทิพยวิสุทธี, ๒๕๔๔), หน้า ๓๑.

^{๔๗} สุภีร์ ทุมทอง, **การพัฒนาอินทรีย์สังวร**, (กรุงเทพมหานคร: ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นต์ จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๕๒.

๒) อารมณ์สิ่งที่ถูกรับรู้

อารมณ์ (อารมณ์) หมายถึงเครื่องยึดเหนี่ยวจิต (อามพ อามพณ โจร วิสย) (อา บทหน้า รุม ธาตุ ในความหมายว่า ยินดี ยุ ปัจจัย ซ้อน ม แปลง ยุ เป็น อน น เป็น ณ)^{๔๘} มีศัพท์วิเคราะห์ว่า อา อภิมุขิ รมนติ เอตถาติ อารมมณิ จิตและเจตสิกทั้งหลาย มายินดีพร้อมหน้ากันในธรรมชาตินี้ ฉะนั้น ธรรมชาตินี้ ชื่อว่า อารมณ ได้แก่ อารมณ ๖ อารมณนี้เรียกว่า อาลัมพะนะ ก็ได้ มีความหมายว่า เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิต และเจตสิกทั้งหลาย เหมือนคนแก่ที่ทุพพลภาพ ย่อมต้องอาศัยไม้เท้าหรือเชือกเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวให้ทรง ตัวลุกขึ้นและเดินไปได้ฉันทิ จิตและเจตสิกทั้งหลายก็เช่นเดียวกัน ต้องมีอารมณ์เป็นเครื่องอาศัยยึดเพื่อ เกิดขึ้นติดต่อกันฉันทิ ดังที่ท่านแสดงจกนัตถว่า จิตตเจตสิกเกติ อามพตติ อามพณิ แปลว่า ธรรมชาตินั้น จิตและเจตสิกยึดเหนี่ยว ฉะนั้นจึงชื่อว่า อาลัมพะนะ ได้แก่ อารมณ ๖^{๔๙}

คำว่า “อารมณ์” มีอรรถวิเคราะห์ว่า อาคนตวา จิตตเจตสิกเกติ รมนติ เอเตสุติ อารมมณานิ รูปเป็นต้นเป็นที่จิตและเจตสิกมายินดี จึงชื่อว่า อารมมณะ^{๕๐} โดยนัยนี้ หมายถึง รูปนามที่เป็นที่ยึดเหนี่ยว ของจิต ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา อารมณ์ของวิปัสสนาภาวนา เรียกว่า วิปัสสนาภูมิ สิ่งที่ถูกรับรู้ เรียกว่า “อารมณ์” เป็นสิ่งที่ยึดเหนี่ยวของจิต เพราะจิตนั้นเป็นธรรมชาติที่รับรู้อารมณ์ หากไม่มีอารมณ์จิต ก็เกิดไม่ได้ อารมณจัดเป็นอายตนะภายนอก เรียกว่า “อายตนะ” แยกเป็น ๖ ประเภท ตามกระบวนการ รับรู้ คือ

(๑) รูปารมณ หรือ รูปายตนะองค์ ธรรมได้แก่ สีต่างๆ ที่สามารถรับรู้ได้ด้วยจักขุวิญญาณจิต ๒ เท่านั้น

(๒) สัทธารมณ หรือ สัทธายตนะ องค์ธรรมได้แก่ เสียงต่างๆ ที่สามารถรับรู้ได้ด้วยโสต วิญญาณจิต ๒ เท่านั้น

(๓) คันธารมณ หรือ คันธายตนะ องค์ธรรมได้แก่ กลิ่นต่างๆ ที่สามารถรับรู้ได้ด้วยฆาน วิญญาณจิต ๒ เท่านั้น

(๔) รสธารมณ หรือ รสายตนะ องค์ธรรมได้แก่ รสต่างๆ ที่สามารถรับรู้ได้ด้วยชีวหาปสาทเท่านั้น

(๕) โผฏฐัพพารมณ โผฏฐัพพายตนะ องค์ธรรมได้แก่ เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ดิ่งที่สามารถ รับรู้ได้ด้วยกายวิญญาณจิต ๒ เท่านั้น

^{๔๘}พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด ศัพท์ วิเคราะห์, (กรุงเทพฯ: มจร : โรงพิมพ์เอียงเชียง, ๒๕๔๘), หน้า ๑๐๒.

^{๔๙}พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, หน้า ๓๓.

^{๕๐}พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, หน้า ๑๕๑.

(๖) ธรรมารมณ์ หรือ ธรรมายตนะ องค์ธรรมได้แก่จิต เจตสิก ปสาทรูป ๕ สุขุมรูป ๑๖ นิพพาน บัญญัติ ที่สามารถรับรู้ได้ด้วยมโนวิญญาณเท่านั้น^{๕๑}

กระบวนการรับรู้อารมณ์นั้น เมื่อว่าโดยอายตนะภายในและภายนอก เป็นธรรมที่เป็นเหตุเป็น ผลกัน ดังต่อไปนี้

๑. จักขายตนะกับรูปายตนะ ธรรมทั้งสองเป็นเหตุ การเห็นเป็นผล
๒. โสทายตนะกับสัททายตนะ ธรรมทั้งสองเป็นเหตุ การได้ยินเป็นผล
๓. ฆานายตนะกับคันธายตนะ ธรรมทั้งสองเป็นเหตุ การได้กลิ่นเป็นผล
๔. ชิวหายตนะกับรสายตนะ ธรรมทั้งสองเป็นเหตุ การรู้รสเป็นผล
๕. กายายตนะกับโผณฐัพพายตนะ ธรรมทั้งสองเป็นเหตุ การรู้สัมผัสเป็นผล
๖. มนายตนะกับธัมมายตนะ ธรรมทั้งสองเป็นเหตุ การรู้สัมผัสเป็นผล

๕. วิธีปฏิบัติตนเพื่อให้เกิดพุทธปัญญา

การปฏิบัติตนเพื่อให้เกิดพุทธปัญญาตามหลักพุทธศาสนามีรายละเอียด ดังนี้

๑) ปุพพปโยโค ได้แก่ การเจริญวิปัสสนากรรมฐานจนญาณต่าง ๆ เกิดขึ้นโดยลำดับจนถึงอนุโลม ญาณและโคตรภูญาณเป็นเหตุให้เกิดปัญญาขั้นสูงคือมัคคปัญญา

๒) พาทุสัจจ ความเป็นผู้ได้ยินได้ฟังมามากได้ศึกษาเล่าเรียนมามาก

๓) เทสภาษา ความเป็นผู้ฉลาดในภาษาต่าง ๆ เช่น ภาษาบาลี ภาษาต่างประเทศ ภาษาสัตว์

๔) อากโม คือการศึกษาเล่าเรียนพระพุทธรูปจนคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

๕.) ปริปุจฉา หมั่นไต่ถามครูบาอาจารย์บ่อย ๆ และหมั่นดูหมั่นสอบสวนค้นคว้าตำราบาลีอรรถ ภาฎีกาบ่อย ๆ

๖) อธิคโม หมั่นเจริญวิปัสสนากรรมฐานบ่อย ๆ จนได้บรรลุมรรคผลเป็นพระอริยบุคคลเบื้องต้น เป็นต้นไป

๗) ครุสนนิสสย อยู่ในสำนักของครูอาจารย์ผู้ฉลาดสามารถ

๘) มิตตสมปตติ ได้มิตรที่ดี ชักชวนกันแต่ในการศึกษาเล่าเรียนและการประพฤติปฏิบัติ

๙) ประสัธมมึ เทเสติแสดงธรรมแก่ผู้อื่น

๑๐) อนวชขานิ สอนศิลปะการงานวิชาชีพที่ปราศจากโทษให้แก่ผู้อื่น

๑๑) ธมมกถิกัสสการัมมังกาเปติ นิมนต์พระธรรมกถึกมาแสดงธรรมแล้วสักการบูชาธรรม

---

^{๕๑}สุภีร์ ทุมทอง, การพัฒนาอินทรีย์สังวร, หน้า ๑๕๓.

- ๑๒) आयตีปญญาภาวิสสามิ ทำทานกุศล แล้วปรารถนาให้มีปัญญาเฉลียวฉลาด
  - ๑๓) ได้สั่งสมกรรมที่จะทำให้เกิดปัญญาเช่นถวายหนังสือสร้างหนังสือเป็นต้น
  - ๑๔) เกิดในโลกที่ไม่มีการเบียดเบียนกันและกัน
  - ๑๕) มีอินทรีย์แก่กล้าคือได้สร้างปัญญาบารมีมามาก
  - ๑๖) ห่างไกลจากกิเลสเพราะได้เจริญกรรมฐาน
  - ๑๗) ยังอินทรีย์ทำให้สม่ำเสมอ
  - ๑๘) ทำวัตถุภายในและภายนอกให้สะอาด
  - ๑๙) เว้นจากบุคคลผู้โง่เขลาเบาปัญญาไม่รู้ชั้นธตฺตอายุตนะอินทรีย์อริยสัจ
  - ๒๐) คบหาสมาคมแต่บุคคลผู้มีปัญญารู้รูปนามรู้พระไตรลักษณ์เป็นต้น
  - ๒๑) พิจารณาถึงประเภทแห่งปัญญาอันลึกซึ่งอันเป็นไปในวิปัสสนาภูมิ ๖ มีชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธตฺต ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ เป็นต้น
  - ๒๒) น้อมใจไปในการกำหนดนั้น คือ น้อมใจไปตามสติปฏิฐานทั้ง ๔
  - ๒๓) มีโยนิโสมนสิการ คือการเอาใส่ใจโดยอุบายแยบคาย โดยมีความเพียร มีสติสัมปชัญญะ อยู่เสมอ ๆ
  - ๒๔) พหุสิกโรพยายามทำให้มาก ๆ ทำบ่อย ๆ ฝึกบ่อย ๆ ทั้ง ๒๔ ข้อนี้เป็นเหตุให้เกิดปัญญาชั้นต่ำ (สุตมยปัญญา) ปัญญาชั้นกลาง (จินตามยปัญญา) และปัญญาชั้นสูง (ภาวนามยปัญญา)^{๕๒}
- การพัฒนาปัญญา ต้องอาศัยความสำคัญของมนุษย์ ๒ ประการ คือร่างกายและจิตใจ ร่างกาย ไม่มีความสามารถจะรับรู้อะไรได้เพราะเป็นวัตถุธาตุตัวที่ทำหน้าที่รู้คือจิตในพระพุทธานุสสาเถรวาทจะให้ความสำคัญกับจิตมากกว่าร่างกายในฐานะที่เป็นตัวควบคุมพฤติกรรมต่าง ๆ ของร่างกาย ทั้งกายและใจ ต้องอาศัยกันและกันเพื่อเข้าสู่กระบวนการพัฒนาปัญญาชั้นสูงสุดเปรียบตั้งมาน และปัญญาอย่างอ้อมอิงอาศัยกัน และกันตั้งพระพุทธานุสสาเถรวาทว่า มาน และปัญญามีแก่ผู้ใดผู้หนึ่งแลอยู่ในที่ใกล้พระนิพพาน^{๕๓} ฉะนั้น ควรพิจารณาให้ดีว่ามานกับปัญญาต้องอิงอาศัยกันและกัน มนุษย์จะเกิดปัญญาได้ต้องอาศัยประสาทสัมผัสทั้งอายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และอายตนะภายนอก ๖ คือ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ธรรมารมณฺ์ ตั้งพระพุทธานุสสาเถรวาทว่า “จักขุวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยตาและรูป เพราะประชุมธรรม ๓

---

^{๕๒}พุทธโฆสเถระ วจนา, วงศ์ชาญบาลี (ผู้ชำระ), คัมภีร์พระวิสุทธิมรรค (ไทย), หน้า ๕๓๔ – ๕๓๖.

^{๕๓}พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๗๒/๑๔๙.

ประการจึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงเกิดเวทนา ส่วนสัญญาเครื่องเน้นช้ำก็ครอบงำบุรุษ เพราะเน้นช้ำอยู่ที่เวทนานั้นเป็นเหตุ ในรูปทั้งหลายที่จะพึงรู้”^{๕๔}

ฉะนั้น กระบวนการพัฒนาปัญญาและความรู้ต่าง ๆ ของมนุษย์นั้นมีปัจจัยสำคัญคืออายตนะภายใน ๖ และภายนอก ๖ หากผู้ใดยึดติดจิตใจในอารมณ์นั้น ๆ ย่อมนำไปให้วนเวียนในวัฏฏะสงสารเป็นเวลานานทำให้เน้นช้ำเสียเวลาในการพัฒนาสู่ปัญญาขั้นสูงสุดเช่นมนุษย์ยึดติดในความสุกสบายการกินการนอนการบันเทิงในยศในสรรเสริญผูกพันเป็นมิจฉาทิฎฐิ ยากจะพัฒนาสู่ปัญญาขั้นสูงได้ การทำให้แจ้งด้วยการทำให้เป็นอารมณ์มีประโยชน์ต่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๓ ประการ คือ ทำลายชั้น ๕ ช่วยให้สติปัญญาเกิด และให้อยู่กับสติโดยตลอด รู้เท่าทันปัจจุบันอารมณ์ เพราะ อภิชฌา โทมนัส จะเกิดขึ้นได้หรือไม่ได้อยู่ที่ว่า ผู้ปฏิบัติสามารถกำหนดได้เท่าทันความเป็นจริงหรือไม่ หากกำหนดได้ทันทุกขณะจิตอภิชฌาและโทมนัส ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ เท่ากับว่าในขณะนั้น สมุทัยอันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ย่อมถูกละไป ดังนั้นการกำหนดจึงเป็นการทำเพื่อให้ได้มาซึ่งอริปัญญา ดังนี้

บุคคลผู้พยายามเพื่อต้องการจะได้อริปัญญาธรรมวิปัสสนา การพิจารณาเห็นธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง เป็นอันได้อริปัญญาธรรมวิปัสสนาแล้ว ธรรมนั้น เป็นธรรมอันบุคคลนั้นกำหนดรู้แล้ว และพิจารณาแล้วอย่างนี้ บุคคลผู้พยายามเพื่อต้องการจะได้ยถาภูตาญาณทัสสนะ ...อาทีนวานุปัสสนา ...ปฏิสังขานุปัสสนา ...วิวิฏฐานานุปัสสนา ...เป็นอันได้วิวิฏฐานานุปัสสนาแล้ว ธรรมนั้น เป็นธรรมอันบุคคลนั้น กำหนดรู้แล้วและพิจารณาแล้วอย่างนี้^{๕๕}

ดังนั้นการสร้างพุทธปัญญาในพระพุทธศาสนานั้นแตกต่างจากหลักปัญญาทั่วไปที่ต้องใช้หลักการทางเหตุผลและแนวปฏิบัติโดยเน้นไปทางกายภาพเพราะต้องนำไปสร้างรูปธรรมที่เป็นกายภาพ ไม่ส่วนพุทธปัญญาเน้นไปที่การมองเห็นความเป็นจริงของตนเองซึ่งประกอบด้วยชั้น ๕ และต้องนำไปสู่การฝึกฝนจิตของตนเองให้เป็นกุศลและละกิเลสด้วยการเจริญวิปัสสนาภาวนาด้วยการเจริญสติสัมปชัญญะให้มีความกำลังจนสามารถเข้าสู่มรรคญาณได้

๖. สรุป

พุทธปัญญาของพระพุทธศาสนาคือการรู้ความจริงด้วยการสร้างสติสัมปชัญญะต่อเนื่องจนจิตปล่อยวางเข้าสู่ความดับทุกข์ การพัฒนาจิตให้เข้าสู่ความสมบูรณ์ได้ โดยมีการรู้แจ้งตามความเป็นจริงเป็น

^{๕๔} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๐๔/๑๗๒.

^{๕๕} ขุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๑/๖๒/๓๓๕-๓๓๖.

ลักษณะ มีการกระทำอารมณ์ให้แจ่มแจ้งเป็นกิจ มีความไม่หลงในอารมณ์เป็นอาการปรากฏ มีความใสเป็นอันดีในอารมณ์นั้น มีวินัยที่บริบูรณ์ด้วยปัญญา มีความห่างจากกิเลสทั้งหลายและมีปฏิสนธิจิตเป็นไตรเหตุเป็นเหตุใกล้ การจะเข้าถึงความพ้นทุกข์ได้ต้องพัฒนาปัญญาในระดับต่าง ๆ ตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาโดยเน้นให้เกิดสติสัมปชัญญะรู้ตัวอยู่ทุกขณะจิต โดยอาศัยการฝึกอบรมจิตใจตนเองเสมอด้วยหลักกัณฑ์ธรรม ๔ อย่าง คือ ๑) สปัจริสสังเสวะ ๒) สัทธัมมัสสวนะ ๓) โยนิโสมนสิการ ๔) อัมมานุอัมมปฏิบัติ โดยมีขั้นตอนของการปฏิบัติส่วนตนเองคือ การสำรวมในอินทรีย์ ๖ และเจริญสติสัมปชัญญะเพื่อให้รู้สภาวะธรรมตามความเป็นจริงจนสามารถทำลายการยึดมั่นในขันธห้าได้ เมื่อทำให้เกิดพุทธปัญญาทั้งระดับสุตะ จินตะ และภาวนา แล้วจิตก็จะเกิดมรรคญาณ ได้รู้ยิ่งในอริยสัจจึงจะเข้าถึงเป้าหมายคือบรรลุมรรคธรรม ซึ่งเป็นเป้าหมายของการพัฒนาพุทธปัญญา โดยมีอานิสงส์คือการดับความทุกข์ทุกอย่างได้อย่างเด็ดขาดเป็นรางวัล

บรรณานุกรม

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี** ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ **พระไตรปิฎกภาษาไทย** ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ขุนสรรพกิจโกศล(โกวิท ปัทมะสุนทร). **ลักษณะที่จดตุกะ**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท คัลเลอร์โพร์ จำกัด, ๒๕๓๗.

_____ **คู่มือศึกษาพระอภิธรรมัตถสังคหะ** ปริจเฉพที่ ๙ กัมมัฏฐานสังคหวิภาค, พิมพ์ครั้งที่ ๒.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

พระพุทธโฆสเถระ รจนา, วงศ์ชาญบาลี (ผู้ชำระ). **คัมภีร์พระวิสุทธิมรรค (ไทย)**.กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมบรรณาการ, ๒๕๒๕.

สุภีร์ ทุมทอง. **การพัฒนาอินทรีย์สังวร**. กรุงเทพมหานคร: ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด, ๒๕๕๔.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **บาลีไวยากรณ์ วจวิภาค ภาคที่ ๒ สมาส-
ตฺธิต**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **พัฒนาปัญญา เล่าเรื่องให้โยมฟัง ชุดที่ ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๕.

พระธรรมธีรราชกุมาร (โศคน ญาณสิทธิ ป.ธ.๙). **หลักปฏิบัติสมณะและวิปัสสนากรรมฐาน**.

พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐.

กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๔๖.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙. ราชบัณฑิต). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์**

ชุด ศัพท์วิเคราะห์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๔๘.

พระสังฆมณฑลสังฆสภา. **ประมวลโชติกะปริจเฉทที่ ๓. และปริจเฉทที่ ๗.**

กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ทิพยวิสุทธ์, ๒๕๔๔.

พระมหาสมปอง มุทิโต. **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **อภิธานัตถสังคหบาลีและอภิธานัตถวิภาวินีฎีกา ฉบับแปลเป็นไทย.**

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.